

Ewa Zeman-Miszewska

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

PRZEMIANY INSTYTUCJI W KRAJACH POSTSOCJALISTYCZNYCH

Wprowadzenie

Coraz szersze zainteresowanie się rolą instytucji w procesach gospodarczych transformowanych systemów wynika z potrzeby zdiagnozowania przyczyn różnic dotyczących skutków reform gospodarczych. Różnice te nie zawsze dają się zinterpretować na gruncie tradycyjnej ekonomii głównego nurtu. Coraz częściej korzysta się z doświadczeń ekonomii instytucjonalnej łącząc skutki reform z zachowaniami instytucji i ludzi, oceną różnych rozwiązań instytucjonalnych oraz tempem i logiczną spójnością dokonywanych zmian instytucji formalnych i nieformalnych. Instytucje w krajach postsocjalistycznych pomimo pozytywnych zmian nadal pozostawiają wiele do życzenia. Opracowanie podejmuje próbę diagnozy czynników warunkujących transformację instytucji w krajach postsocjalistycznych. Jego celem jest wskazanie głównych problemów związanych z zachodzącymi w nich głębokimi przemianami ustrojowymi.

Po ponad trzydziestu latach rozpoczętych w Polsce i dokonujących się także w pozostałych krajach postsocjalistycznych przemian systemowych można się pokusić o diagnozę i ocenę zachodzących w nich zmian gospodarczych i społecznych. Zmiany te sprowadzały się przede wszystkim do wprowadzenia zasad gospodarowania zgodnych z logiką gospodarki rynkowej, jak też demokratyzacji życia społecznego i gospodarczego. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej po latach omnipotencji władzy centralnej stopniowo przeobrażały się w systemy uzupełniających się kompetencyjnie podmiotów. Atrybutem tych podmiotów stawała się samodzielność rozumiana jako: cecha, zasada prawna, wartość aksjologiczna, cel i skutek decentralizacji, a także samoodpowiedzialność¹.

¹ Szerzej na ten temat w kontekście samorządów terytorialnych zob. M. Kosek-Wojnar, Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego w sferze wydatków, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Bochni, Zeszyt Naukowy nr 4/2006, s. 76 i dalsze.

Uwarunkowania i kierunki transformacji instytucji w krajach postsocjalistycznych

Zmianie ustroju w krajach postsocjalistycznych towarzyszyła konieczność szybkich dostosowań instytucji do zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych ich funkcjonowania. Dotyczyły zarówno sfery politycznej, społecznej, jak i gospodarczej. Polegały na demontażu dotychczas istniejących instytucji formalnych, wprowadzaniu w ich miejsce instytucji nowych, zgodnych z logiką nowo tworzonego systemu, dyfuzji instytucji formalnych i nieformalnych pochodzących z zewnętrznych środowisk instytucjonalnych, przyswajaniu i akceptacji instytucji formalnych, często wywodzących się z innych porządków instytucjonalnych. Towarzyszyły temu procesy przenikania do transformowanych systemów nowych wzorów zachowań, zmniejszenie się znaczenia granic państwowych i zredefiniowanie roli państwa w procesach gospodarowania, wzrost znaczenia kapitału ludzkiego (jego kwalifikacji i umiejętności) i społecznego (umiejętności współdziałania i tworzenia więzi wewnątrz i na zewnątrz danego układu terytorialnego)². Wszechstronne implikacje społeczne i gospodarcze miało także niesłychane przyspieszenie przemian technologicznych, zwłaszcza związanych z technikami porozumiewania się oraz coraz większe znaczenie innowacyjności w tworzeniu przewagi konkurencyjnej krajów.

Wszystkie kraje transformacji pomimo zdeklarowania podobnych fundamentalnych założeń nowego systemu realizowały w różny sposób i z różną determinacją zakładane zmiany instytucji. Zmiany te wynikały wprost z dotychczasowych doświadczeń historycznych i odrębności kulturowych poszczególnych regionów. Poziom zgodności, współlistnienia, stopień uzupełniania się i niesprzeczności instytucji nieformalnych i formalnych w fazie tworzenia ładu instytucjonalnego był różny. Pomimo jasno, jednoznacznie sformułowanych założeń modelowych systemu oraz celu/celów rozwojowych gospodarki, efekty transformacji systemowej były zasadniczo różne w różnych krajach. Przyjęcie takich samych reguł formalnych nie gwarantowało podobnych efektów zmian. Zgodnie ze spostrzeżeniami D.C. Northa³, ramy wszelkiej działalności były efektem wzajemnego oddziaływania pomiędzy instytucjami formalnymi a nieformalnymi. Należało je rozpatrywać w konkret-

² Por. G. Gorzelak, Strategiczne kierunki rozwoju Polski wschodniej. VACAT 2006, s.101 i dalsze, http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/dokumenty/Documents/b6c4cbb0d3e443de8a38f348431fc45cGorzelak.pdf

³ D.C. North, The New Institutional Economics and its contribution to improving our understanding of the transition problem, WIDER Annual Lectures, 1, World Institute for Development Economics Research, United Nations University, Helsinki 1997.

nym kontekście historycznym (ścieżka rozwoju) i lokalnym (zakorzenienie). Każdy z krajów transformacji stawał się więc odrębnym przypadkiem modelu transformacji. Z punktu widzenia tempa i głębokości dokonujących się w krajach postsocjalistycznych zmian instytucji możemy jednak podjąć próbę wyodrębnienia trzech podstawowych modeli przeobrażeń⁴:

- szybkiej liberalizacji/kapitalistycznej rewolucji, opisujący zmiany w Polsce, a także częściowo w Czechach, na Węgrzech i w poradzieckich krajach nadbałtyckich,
- wolnej liberalizacji/stopniowej ewolucji, dostosowującej dotychczasowe instytucje gospodarcze i społeczne do standardów rozwiniętych krajów kapitalistycznych, które są ilustrowane przez zmiany w Rumunii i Bułgarii,
- późnego startu i niekonsekwencji, zgodnie z przeświadczeniem, że „jakoś to będzie” (muddling through), który jest charakterystyczny dla części krajów postradzieckich.

W Polsce, a także w innych krajach transformacji zmiany dotychczasowego systemu oznaczały przerwanie jego ciągłości (zmianę o charakterze rewolucyjnym) i tworzenie systemu nowego, innego niż dotychczasowy⁵. Tworzyło to warunki do powstania specyficznych kosztów transakcyjnych związanych z równoczesną transformacją instytucji formalnych i nieformalnych, a także z niedoskonałością istniejących systemów prawnych wymagających wielu korekt⁶. M.W. Peng określa dokonujące się przeobrażenia jako „fundamentalne i całościowe zmiany formalnych i nieformalnych reguł postępowania, które wpływają na działania jednostek i organizacji”⁷. Podstawowym założeniem transformacji było ukształtowanie takiego ładu instytucjonalnego, który sprzyjałby niezakłóconemu przebiegowi procesów gospodarczych oraz zapewniał spokój społeczny. Podstawą wspomnianego ładu kształtowanego przez państwo były instytucje formalne zawarte we wprowadzanych regułach i zasadach systemu gospodarczego, politycznego i prawnego (wraz z egzekucją norm). Często na tym etapie abstrahowanie od współwystępujących instytucji nieformalnych po-

⁴ B. Fiedor, Recenzja sporządzona w związku z wnioskiem Senatu Akademii Ekonomicznej w Poznaniu o nadanie Profesorowi Leszkowi Balcerowiczowi tytułu Doctora Honoris Causa, http://www.ue.poznan.pl/balcerowicz/prof_fiedor_recenzja.pdf

⁵ M. Bałtowski, M. Miszewski, Transformacja gospodarcza w Polsce, PWN, Warszawa 2007, s. 27 i dalsze.

⁶ Szerzej o kosztach transakcyjnych w kontekście transformacji ustrojowej zob. D. Miłaszewicz, Jakość instytucji a wzrost gospodarczy, Studia i Prace WNEiZ nr 19, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011.

⁷ M.W. Peng, Institutional transitions and strategic choices, „Academy of Management Review”, 2003, No. 28.

wodowało nieakceptowanie instytucji formalnych przez bardziej bądź mniej liczne grupy społeczne.

Istotnym elementem sprzyjającym przekształceniom struktur była z jednej strony umiejętność likwidacji nepotycznych, czasem także korupcyjnych reguł zachowań, z drugiej strony odtwarzania więzi społecznych sprzyjających przestrzeganiu reguł demokracji i zasad państwa prawa, a także wspierających proefektywnościowe zachowania podmiotów⁸. Struktury instytucjonalne stawały się mniej lub bardziej udaną kompozycją instytucji formalnych, które były tworzone w ramach porządku instytucjonalnego państwa (normy prawne i reguły organizacyjne) oraz nieformalnych, będących zwyczajowymi zasadami postępowania (regulującymi powtarzalne interakcje między członkami społeczności). Instytucje te powstawały w różnych środowiskach instytucjonalnych związanych zarówno ze środowiskiem krajowym, jak i zewnętrznym, przede wszystkim z procesami integracyjnymi w ramach jednoczącej się Europy. Rodziło to niebezpieczeństwo słabego zharmonizowania instytucji wywodzących się z różnych porządków kulturowych.

W Polsce i krajach transformacji aspirujących do integracji z państwami o wyższych standardach rozwoju gospodarczego i społecznego oraz większej sprawności instytucji zmiany wymagały wielkiego wysiłku ustawodawczego i operacyjnego. Powodzenie zmian zależało od szybkości ich wdrażania po to, aby efekty wyprzedziły zniecierpliwienie społeczne. Importowane z zewnątrz instytucje nie zawsze przystawały do nieformalnych reguł i sposobów zachowań. Często zresztą wbrew faktom nadużywano argumentów dotyczących dostosowania norm miejscowych do prawa unijnego⁹. Presja czasu związana z transformacją stwarzała pokusę wykorzystania rozwiązań instytucjonalnych sprawdzających się w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej i ustabilizowanym ładzie demokratycznym w środowisku do nich nieprzystosowanym. Asymetria powstała pomiędzy implementowanymi instytucjami a zapotrzebowaniem na infrastrukturę instytucjonalną wynikającą z dotychczasowego poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego była szczególnie wysoka w regionach borykających się z licznymi problemami natury gospodarczej i społecznej. Konfliktowe sytuacje sprzyjały ideologizacji struktur i procesów sprawowania władzy oraz konfliktom etycznym. Nie sprzyjało to wzrostowi zaufania wobec polityków i wdrażaniu nowych instytucji, często postrzeganych jako twór powstający w wyniku ścierania się partykularnych interesów. Tempo internalizacji nowych instytucji formalnych i wyni-

⁸ Na dobre praktyki w tym względzie wskazywały oddolne inicjatywy ilustrujące czystość i jednoznaczność procedur eliminujących ewentualne próby korupcji (np. w Polsce inicjatywy samorządów gminnych w ramach akcji „przejrzysta gmina”).

⁹ Tego typu argumenty czasem wbrew oczywistym faktom wykorzystywano do uzasadnienia przyjętych rozwiązań (np. w drugim etapie reformy administracyjnej 1999 r. w Polsce).

kających z nich reguł w krajach postsocjalistycznych było zróżnicowane i zależało od splotu różnych uwarunkowań, wśród których zasadniczą rolę odgrywały instytucje nieformalne. Aktywna rola w procesach transformacji przypadła często silnym, charyzmatycznym liderom, których postawa wobec przemian przyspieszała (a niekiedy hamowała) zmiany i aktywizowała endogenne czynniki rozwojowe oraz postawy sprzyjające przemianom¹⁰.

Tempo i dynamika przeobrażeń instytucjonalnych w Polsce i innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej wynikały z dotychczasowych ścieżek rozwoju krajów i wiązały się z powielaniem różnych, dotychczasowych reguł i zachowań. Cechą okresu przejściowego związanego z transformacją systemową było jednoczesne występowanie struktur i procesów typowych dla nowego i starego porządku. Stare instytucje zwykle uznawano za opóźniające wyłonienie się nowego systemu. Wpływały one z niejednakową siłą na zachodzące procesy. Rzeczywistych skutków ich oddziaływania na powstanie i internalizację nowych reguł i zasad postępowania nie da się określić jednoznacznie.

Stosowane reguły skutecznego/efektywnego działania, zgodne z wiedzą jawną (explicit knowledge), mającą charakter oficjalny, skodyfikowany nie różniły się zasadniczo w ramach poszczególnych krajów. Zostały one skonfrontowane z silnie zakorzenioną, zróżnicowaną przestrzennie, wynikającą z historycznie uwarunkowanych doświadczeń wiedzą ukrytą (tacit knowledge)¹¹. Wiedza ta, powstała w procesach historycznych doświadczeń, często nie jest/nie była w pełni uświadomiona, natomiast znajdowała odzwierciedlenie w powtarzalnych odmiennych w różnych krajach zachowaniach. Na odmiennie wyjściowe warunki przeobrażeń i rozwoju nakładały się tendencje do kumulowania się różnic związanych z lokalnym charakterem pozytywnych i negatywnych doświadczeń, umiejętnościami selektywnego wykorzystania wiedzy skodyfikowanej i ukrytej i wieloma innymi cechami poszczególnych społeczeństw. Instytucje nieformalne miały charakter endogenny, zaś instytucje formalne były w znacznej mierze implementowane z zewnętrznych środowisk instytucjonalnych i miały charakter egzogeny. Tworzyło to poważne ryzyko niespójności powstającego układu instytucjonalnego.

¹⁰ Por. M. Haus, H. Heinelt, *How to Achieve Governability at the Local Level? Theoretical and Conceptual Considerations on a Complementarity of Urban Leadership and Community Involvement* w: *Urban Governance and Democracy: Leadership and Community Involvement*, M. Haus, H. Heinelt, M. Stewart, Routledge, London 2005.

¹¹ Według A.F. von Hayeka wiedza ma charakter lokalny, rozproszony i niepełny. Por. A.F. von Hayek, *The Use of Knowledge: Toward a Post-Critical Philosophy*, Harper Torchbooks, New York 1945; I. Nonaka, H. Takeuchi, *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*, Oxford University Press, New York 1995.

Wbrew deklaracjom dotyczącym decentralizacji, istotnym elementem towarzyszącym zmianom instytucji formalnych w procesach transformacji były próby zawłaszczania kompetencji innych podmiotów przez aparat biurokratyczny, który z natury jest zainteresowany, a także przyzwyczajony przez poprzedni system do rozwiązań etatystycznych. Niebezpieczeństwo etatyzmu wynikało zwykle z założeń ideologicznych rządzącego ugrupowania, jak i ze słabości nowo powstałych podmiotów, których postawy często powielają schematy zachowań obowiązujące w poprzednim systemie. Niedoskonałości regulacji prawnych stanowiły sprzyjającą okoliczność dla rozszerzania zakresu własnych uprawnień przez biurokrację centralną¹². Równocześnie silne grupy interesów branżowych czy liczne grupy pracownicze reprezentowane przez nastawione roszczeniowo związki zawodowe wywierały wpływ na zachowania władz centralnych w imię haseł ideologicznych dotyczących „obrony interesów narodowych” jako uzasadnienia subwencjonowania podmiotów gospodarczych i grup zawodowych.

Sprawność instytucji formalnych europejskich krajów postsocjalistycznych w świetle wskaźników syntetycznych

Podmioty gospodarcze funkcjonujące w określonych warunkach instytucjonalnych, w swej „codziennej” działalności mają do czynienia z wieloma instytucjami, których jakość ułatwia, utrudnia lub nawet uniemożliwia prowadzenie działalności gospodarczej, a tym samym ma istotny wpływ na podejmowane decyzje inwestycyjne. K. Stachowiak podjął ten problem w nawiązaniu do inwestycji zagranicznych w krajach Europy Środkowowschodniej¹³. Z przeprowadzonych przez niego dość szerokich badań wynika, że inwestorzy doświadczali znacznie wyższych kosztów transakcyjnych na rynkach tych krajów aniżeli na rynkach krajów wysoko rozwiniętych. Jego zdaniem, podstawową przyczyną takiego stanu jest niekompletność ram instytucjonalnych krajów transformujących się. Wśród przytaczanych przez niego przykładów wysokich kosztów transakcyjnych ponoszonych w krajach postsocjalistycznych jako szczególnie spektakularne można podać rozpoczynanie działalności oraz egzekwowanie umów gospodarczych. W grupie krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej rozpoczynanie działalności nie stwarza szczególnych problemów,

¹² Por. Reforma procesu stanowienia prawa, red. P. Rymaszewski, BRE Bank-CASE, Warszawa 72/2004, s. 85 i dalsze; J. Hausner, A. Wojtyna, Evolution of interest Representation in Poland, w: Institutional Change. Theory and Empirical Findings, ed. S.E. Sjosrand, Sharpe, New York 1993.

¹³ K. Stachowiak, Instytucjonalne uwarunkowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.

średnio trzeba wykonać 7 procedur, co zajmuje 21,5 dnia, natomiast w grupie krajów Europy Środkowej i Wschodniej obowiązkowe działania średnio wynoszą 9,3 procedur, które zajmują 35,1 dni. W Europie zakładanie firm najdłużej trwa na Białorusi (79 dni) i w Słowenii (60), najkrócej w Danii (5 dni). Procedury związane z egzekwowaniem umów gospodarczych zajmują średnio 396 dni w krajach postkomunistycznych, natomiast w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej 241 dni. Wśród krajów rozwiniętych są jednak wyjątki. Najdłużej wspomniane procedury trwają we Włoszech (1390 dni).

Choć w krajach transformacji powszechna jest świadomość wpływu czynników instytucjonalnych na rozwój gospodarczy są one zmieniane niekonsekwentnie, w efekcie czego nie stanowią istotnego wsparcia w procesach wyrównywania różnic rozwojowych. Towarzyszą im negatywne konsekwencje dla najbliższego otoczenia gospodarczego, jakim są pozostałe kraje europejskie. Wywołuje to presję na kraje Europy Wschodniej i Środkowej dotyczącą przyjmowania międzynarodowych standardów zachowań, zwłaszcza wynikających z obowiązujących w międzynarodowych instytucjach gospodarczych i finansowych. Prowadzone przez międzynarodowe wyspecjalizowane organizacje analizy pozwalają ocenić poziom wyjściowy oraz dynamikę zmian instytucji i jej skutków (konkurencyjność i przyrost dochodów PKB i PKB per capita) w krajach Europy Środkowej i Wschodniej na tle procesów przeobrażeń w innych krajach świata czy regionu. Oceny sporządzane m.in. przez Komisję UE, Institute for Management Development (IMD), World Economic Forum (WEF), Harvard Institute For International Development (HIID) wprawdzie mają charakter kompleksowy, jednak dość wyraźnie są wśród nich zaznaczone instytucjonalne uwarunkowania wzrostu gospodarczego¹⁴.

Ze wspomnianych ocen wynika na ile instytucje funkcjonujące w poszczególnych krajach są przyjazne/dobre/konkurencyjne w stosunku do instytucji w pozostałych uwzględnionych w rankingu krajach i na ile ograniczone są w nich ingerencje rządu w gospodarkę. Można w przybliżeniu określić stopień łatwości lub uciążliwości prowadzenia działalności gospodarczej, a także wielkość kosztów transakcyj-

¹⁴ Na uwagę zasługują analizy Banku Światowego dotyczące wskaźnika swobody działalności gospodarczej, które są skoncentrowane na takich uwarunkowaniach instytucjonalnych prowadzenia działalności, jak: Starting a business, Hiring and Firing workers, Enforcing contracts, Getting Credit, Closing a Business oraz The Practice of Regulation. Przydatny do oceny jakości instytucji i ich zmian jest sporządzany przez Heritage Foundation/The Wall Street Journal indeks dotyczący stopnia swobody działalności gospodarczej. Wolność gospodarcza w każdym z badanych krajów jest przez niego oceniana w skali od 0 do 100, gdzie 100 oznacza największy obszar wolności. Na Indeks składa się 10 cech zgrupowanych w czterech kategoriach: Rule of Law: Property Rights, Freedom From Corruption; Limited Government: Government Spending, Fiscal Freedom; Regulatory Efficiency: Business Freedom, Labor Freedom, Monetary Freedom; Open Markets: Trade Freedom, Investment Freedom, Financial Freedom.

nych ponoszonych przez inwestorów. Rankingi dotyczące realizacji praw własności oraz uciążliwości biurokracji mają subiektywny charakter, jednak mogą stanowić punkt wyjścia do analiz porównawczych instytucji i ich konsekwencji w różnych krajach. Choć w warstwie rozważań ogólnych zależności te wydają się dość oczywiste, to w praktyce okazuje się, że sprzężenia i zależności są wielokierunkowe i wcale niełatwe do jednoznacznego sklasyfikowania. Teza o związku rozwiązań instytucjonalnych i dynamiki oraz kierunku ich przeobrażeń w krajach postsocjalistycznych (oceniana przez pryzmat wybranych wskaźników: Index of Economic Freedom, Development Index (HDI) z efektami ekonomicznymi znajduje pewne odniesienia w poziomie GDP per capita (por. tab. 1)¹⁵.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki oceniające jakość instytucji (wolność gospodarczą),
dochody per capita i poziom rozwoju społecznego
18 krajów postsocjalistycznych

Index of Economic Freedom world rank	Country	Overall score	Change from previous	GDP per capita (PPP) 2012 country ranks, USD	Development Index (HDI) – world rank
16	Estonia	73.2	-2.0	20.200	34
23	Lithuania	71.5	+0.2	18.700	40
30	Czech Republic	69.9	-0.5	25.900	27
43	Macedonia	68.5	+2.5	10.400	78
49	Hungary	67.1	+0.5	19.600	38
51	Slovakia	67.0	-2.5	23.400	35
56	Latvia	65.2	-0.6	15.400	43
57	Albania	65.1	+1.1	7.800	70
61	Bulgaria	64.7	-0.2	14.500	55
62	Romania	64.4	-0.3	12.300	50
64	Poland	64.2	+0.1	20.100	39
69	Slovenia	62.9	-1.7	29.100	21
98	Serbia	58.0	0.0	10.700	59
104	Bosnia and Herzegovina	57.3	-0.2	8.200	74
124	Moldova	54.4	-1.3	3.400	111

¹⁵ Ocenę przy wykorzystaniu tego indeksu przeprowadzono po raz pierwszy w 1995 r. (objęła 101 krajów). Polska zajęła wówczas 76. pozycję (50,7). W 2002 r. przesunęła się na 51. pozycję (50,7) na 156 ocenianych krajów, w 2007 r. została sklasyfikowana na 87. miejscu (58,8) i sklasyfikowała się poniżej średniej unijnej. Aktualnie Polska znajduje się w klasyfikacji oceniającej jakość instytucji gospodarczych na 64. miejscu (64,2) i zalicza się do trzeciej grupy państw. Nastąpiło tu przesunięcie z grupy mostly unfree do grupy moderately free.

cd. tabeli 1

144	Russia	50.5	0.0	16.700	66
153	Belarus	49.0	+1.1	14.900	65
163	Ukraine	46.1	+0.3	7.200	77

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Index of Economic Freedom, List of countries by future GDP (PPP) per capita estimates (ranking 262 krajów świata), http://www.photius.com/rankings/economy/gdp_per_capita_2012_0.html SOURCE: CIA World Factbook 2012, Human Development Index (HDI) – 2011 Rankings The Heritage Foundation in Partnership with The Wall Street Journal 2012 (ranking 187 krajów świata).

Poziom indeksu of Economic Freedom a także wskaźników Political Stability and Absence of Violence, Government Effectiveness, Regulatory Quality, Rule of Law, Control of Corruption świadczy o tym, że jakość instytucji w krajach postsocjalistycznych pomimo pozytywnych zmian nadal pozostawia wiele do życzenia. Na ich podstawie można stwierdzić, że w większości krajów byłego bloku wschodniego nadal istnieją znaczne rezerwy w tym zakresie¹⁶. W Polsce występują one zwłaszcza w obszarze przeciwdziałania i zwalczania korupcji. Jako pozytywne przykłady zmian mogą posłużyć doświadczenia Litwy i Estonii, wysoko sklasyfikowanych w analizie Heritage Foundation/The Wall Street Journal. Niższe indeksy wolności gospodarczej krajów pozostających poza Unią Europejską, a zwłaszcza Ukrainy, Białorusi i Rosji nie zaskakują, potwierdzają jedynie tezę co do ich odmienności instytucjonalnej wynikającej z doświadczeń historycznych, a także co do przyspieszenia procesów przeobrażeń w krajach, które poddały się regułom i procedurom obowiązującym w Unii.

Zakończenie

Sprawność i stabilność instytucji stanowią wartości, od których w dłuższej perspektywie będzie zależeć nie tylko konkurencyjność, ale i wzrost gospodarczy krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Istniejące w tym zakresie możliwości pozytywnych zmian wraz z towarzyszącymi im rezerwami związanymi z zapóźnieniem gospodarczym (m.in. niskie koszty siły roboczej) stanowią o potencjalnych długofalowych możliwościach wzrostu. Powodzenie wszelkich przedsięwzięć rozwojowych wymaga jednak przyjęcia przez kraje postkomunistyczne standardów instytucjonalnych zbliżonych do tych, które obowiązują w krajach o utrwalonych instytucjach demokratycznych i regułach rynkowych. W pierwszym rzędzie chodzi tu o konstytucyjne zabezpieczenie praw wolności osobistej i prywatnej własności, a także o wprowadzenie i utrwalenie zasad wolności gospodarczej i reguł rynkowych przyjmowanych wraz ze zobowiązaniami wynikającymi z członkostwa w organizacjach międzynarodowych, takich jak Unia Eu-

¹⁶ Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp> 2011

ropejska, Bank Światowy. Jak słusznie zauważa W. Bieńkowski, dopiero w dalszej kolejności przyjdą zmiany w instytucjach nieformalnych, takie jak „dobre przyzwyczajenia, respekt dla władzy, poszanowanie praw własności prywatnej, uznanie korupcji za wadę systemu itp.”¹⁷. Zwraca on także uwagę na to, że w przypadku wielu krajów postkomunistycznych likwidacja braków instytucjonalnych w warstwie formalnej i nieformalnej będzie prawdopodobnie długim procesem. Ich separacja od cywilizacji Zachodu, ale też ciągle w niektórych z nich żywa tradycja despotyzmu wyrażająca się w traktowaniu przez rozmaicie rozumiane centra praw własności i własnych przywilejów jako wartości nadrzędnej, nie sprzyjają przyjmowaniu standardów utrwalonych w rozwiniętych krajach zachodnich.

CHANGES OF INSTITUTIONS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES

Summary

Changes are an inherent element of development. They determine the necessity of constant adjustment of all the institutions that control functioning of societies in all aspects. This usually happens in an evolutionary way. According to adopted constitutional assumptions, in the countries in transformation, the changes are of a radical character that breaks off with formal regulations and numerous informal principles of behaviour that existed before. Formal institutions inherited from the previous system significantly influence the speed of adaptation of the countries to changing external and internal conditions of functioning. A growing interest in the role of institutions in economic processes of the systems in transformation results from:

- ambiguities as for the reasons for differences between the countries that start with the same initial position (that is hard to explain in categories of traditional models of growth);
- differences in economic reforms, processes that accompany them and their consequences.

In the countries in transformation the awareness of the influence of institutions on economic development is common. However, the institutions are changed in a chaotic and slow way, and they are often politicised. Institutions created in such way do not favour levelling the delays in development associated with malfunctions of the previous system.

¹⁷ W. Bieńkowski, Wpływ instytucji na rozwój gospodarczy i konkurencyjność krajów postkomunistycznych. Kilka uwag w odniesieniu do Polski i Rosji, *Optimum Studia Ekonomiczne* 2006, nr 2 (30), Uniwersytet w Białymstoku.